

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

MEHMAN AĞASƏLİM oğlu HƏSƏNOV

ÇİNGİZ AYTMATOV VƏ AZƏRBAYCAN
ƏDƏBİYYATI

5717.01 – **Türk xalqları ədəbiyyatı**

5716.01 – **Azərbaycan ədəbiyyatı**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2017

Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

akademik İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Rəsmi opponetlər:

Jalə Fazil qızı Əliyeva
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Elman Hilal oğlu Quliyev
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Aparıcı müəssisə:

**AMEA akad. Z.M.Bünyadov
adına Şərqsünəslıq İnstitutu
Türk filologiyası şöbəsi**

Müdafiə “_____” _____ 2017-ci ildə, saat 14³⁰-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.131- Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Az.1143, Bakı, H.Cavid prospekti 115, Akademiya şəhərciyi, Əsas korpus, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Elektron Akt zalı, IV mərtəbə.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “_____” _____ 2017-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya

**Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru:**

**İsmixan Məhəmməd oğlu
Osmanlı**

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Dünya şöhrətli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovun (1928-2008) əsərləri Azərbaycanda daim böyük maraqla qarşılanmışdır. Bu qüdrətli sənətkarın yaradıcılığını qədim tarixə və böyük ənənələrə sahib ümumtürk mədəniyyətinin həm forma, həm məzmun baxımından müasir dünyaya ən mükəmməl şəkildə təqdimatı adlandırmaq olar. Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı zəngin orta q türk təfəkkürünün XX əsrdəki ən parlaq təzahürlərindən biridir. Yazıçının adı müasir dövrün böyük sənətkarlarının ön cərgəsində dayanır. Onun bədii irsində insan və zaman problemi bütün dərinlikləri və reallıqları ilə yüksək səviyyədə təqdim edilmişdir. Dünya miqyasında ən çox oxunan yazıçılardan biri olan Çingiz Aytmatova Azərbaycanda da həmişə böyük maraq göstərilmişdir.

Keçmiş SSRİ məkanında oxşar taleləri yaşamış digər xalqlar kimi, Azərbaycan və qırğız xalqları da orta ictimai-siyasi və mənəvi-mədəni prosesləri yaşamışlar. Eyni qədim köklərə malik olan bu xalqlar XX əsrin 30-cu illərinin qanlı repressiyalarından keçmiş, böyük məşəqqətlərlə üzləşmişlər. İkinci Dünya müharibəsi illərində ön cəbhədəki fiziki itkilərin arxa cəbhədə vurduğu mənəvi zərbələrlə, aclıq, yoxsulluq və ən əsası vicdanı ilə sınağa çəkilən kənd və şəhərlər hər iki xalqın qarşılaşdığı həyat həqiqətləridir. Bu baxımdan Çingiz Aytmatovun və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simalarının yaradıcılığında bənzər tipoloji motivlər kifayət qədər vardır.

Çingiz Aytmatov uşaqlıq illərində gördüyü hadisələri, yaşadığı ağrı-acıları və iti müşahidələri ilə yaddaşına köçürdüklerini hələ gənclik çağında yaradıcı istedadı ilə bədii əsərlərində həkk etdirə bilmişdir. Yazıçının “Gün var əsrə bərabər” romanında başladığı və “Çingiz xanın ağ buludu” povestində davam etdirdiyi repressiya mövzusunun Azərbaycanın xalq yazıçısı Yusif Səmədoğlu ölkəmizin və xalqımızın reallıqlarına uyğun olaraq “Qətl günü” romanında əks etdirmişdir. Bu əsərlər arasında bir-birini təkrar etməyən maraqlı oxşar motivlər və talelər mövcuddur. Yaxud İkinci Dünya müharibəsi ilə bağlı povestlərində Çingiz Aytmatovla İsa Hüseynov arasında orta q məqamlar vardır. Azərbaycan ədəbiyyatı da Çingiz Aytmatovun təsvir etdiyi dövrün hadisələrini və proseslərini bədii düşüncənin diqqətində saxlamış, ölkə gerçəklikləri əsasında cəlbədicə ədəbi əsərləri meydana qoymuşdur.

Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı ilə dünya ədəbiyyatında yeni epoxanın əsası qoyulmuşdur. Yazıçı ədəbiyyatın ümumbəşəri missiyasını xalqının

keçmişindən gələn enerji və istedadı sayəsində dərindən ifadə etməyi bacarmışdır. Bu baxımdan dünyanın nəhəng klassikəri ilə eyni cərgədə təmsil olunan Çingiz Aytmatovun yaradıcılığının tədqiqi hər zaman öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Çingiz Aytmatovun keçdiyi həyat yolu onun yaradıcılığının əsas obyektini təşkil edir. Çingiz Aytmatov fenomeninin formalaşmasında həmin həqiqətlər mühüm rola malikdir. Sənətkarın yaradıcılığında istinad etdiyi gerçəkliklər və bu həqiqətlərin onun əsərlərində inikası məsələləri, yaradıcılığının epoxa xüsusiyyətləri, Çingiz Aytmatov və Azərbaycan ədəbiyyatı qarşılıqlı münasibətləri, yazıcının yaradıcılığı kontekstində Azərbaycan və Qırğız nəsrindəki paralellərlə bağlı ədəbiyyatşünaslığımızda ayrı-ayrı yanaşmalar olsa da, sistemli tədqiqat aparılmamışdır.

“Çingiz Aytmatov və Azərbaycan ədəbiyyatı” adlanan dissertasiyada yazıcının Azərbaycana olan münasibəti, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında onun yaradıcılığının tədqiqi, repressiya və İkinci Dünya müharibəsi kimi tarixi gerçəkliklərin Çingiz Aytmatov və Azərbaycan nəsrində inikası məsələləri araşdırmaya cəlb olunmuşdur. Eyni zamanda, görkəmli yazıcının əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi məsələsinə də geniş yer ayrılmışdır.

Mövzunun tədqiq tarixi. Çingiz Aytmatovun yaradıcılığının Azərbaycanda öyrənilməsinə hələ sovet dövründə başlanılmışdır. Onun yaradıcılığı ədəbiyyatda öz dəsti-xətti ilə seçilən və şərti olaraq 1960-cılar nəslə adlandırılan böyük bir axının formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir. 1960-cı illərdən etibarən onun əsərləri dilimizə tərcümə olunmuş, qəzet və jurnallarda müxtəlif ədəbi-tənqidi məqalələr çap edilmişdir. Sənətkar Azərbaycanda ən çox sevilən yazıçılardan biri olduğu üçün ədəbiyyatşünaslığımızda onun nəşr olunan əsərlərinə çevik münasibət bildirilmişdir. Onun əsərləri bu gün də Azərbaycan ictimaiyyətində böyük maraqla qarşılır və təkrar-təkrar nəşr olunur. Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı haqqında Azərbaycanın görkəmli şair və yazıçıları, alimləri məqalələr yazmış, elmi tədqiqatlar aparmışlar. Leyla Gərayzadənin “Rusdillə türk yazıçılarının yaradıcılığında etno-epik yaddaş problemi” adlı doktorluq dissertasiyasında onun yaradıcılığının təhlilinə yer verilmişdir. Dilçilik, kino və teatr sənəti baxımından da yazıcının əsərləri öyrənilmişdir. Buna baxmayaraq, Çingiz Aytmatovun yaradıcılığının bir çox tərəfləri, onun Azərbaycanla olan çoxcəhətli münasibətləri, ölkəmiz haqqında yazdığı bir sıra məqalələr, etdiyi çıxışlar və istinad etdiyi həyat gerçəkliklərinin Azərbaycan nəsrində oxşar inikası məsələlərinin sistemli şəkildə tədqiqinə böyük ehtiyac vardır. Mövzunun aktuallığı bu sahədə

geniş tədqiqatların aparması zərurətini meydana çıxarır. Mövzunun müxtəlif tərəfləri ilə əlaqədar Azərbaycanda müəyyən tədqiqat işləri aparılmışdır. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə, akademik İsa Həbibbəyli, xalq yazıçıları Anar, Elçin, AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərov, Sabir Rüstəmxanlı, İmamaverdi Əbilov, Şahmar Əkbərzadə, Hüseynbala Mirələmov, Vilayət Rüstəməzadə, Pənah Xəlilov, Arif Məmmədov, Leyla Gərayzadə, Adil Cəmil, Ülviyyə Hüseynova, Elman Quliyev, Nizami Tağısoy, Tofiq İsmayılov, Elnarə Akimova, Nərgiz Cabbarlı və bir çox digər tədqiqatçılar dahi yazıçının həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı məqalələr və görüş təəssürləri yazıb çap etdirmişlər. 2009-cu ildə Sədabə Sərvinin tərtibi ilə Azərbaycan Yazıçıları Birliyi tərəfindən çap edilən “Çingiz Aytmatov. Mən Manas oğluyam” kitabında yazıçının ayrı-ayrı müxbirlərlə müsahibələri, böyük qırğız yazıçısının Azərbaycan xalqının görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev haqqında düşüncələri, ölkə başçısı İlham Əliyev barəsində dedikləri, bir çox müasirlərinə göndərdiyi məktub və teleqramlar, Bəxtiyar Vahabzadə, Anar və Hüseynbala Mirələmov barəsində yazıları və azərbaycanlı qələm sahiblərinin yazdığı məqalələr Çingiz Aytmatovun həyat və yaradıcılığının ayrı-ayrı məqamlarının öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. 2013-cü ildə nəşr olunan “Çingiz Aytmatov. Türk ruhunun qələbəsi” kitabı Çingiz Aytmatov və Azərbaycan mövzusunda ədəbi əlaqələrin öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən fəaliyyət olmuşdur. Elnarə Akimovanın tərtibi və “Bitməyən yol, susmayan dua” ön sözü ilə nəşr olunan kitabın elmi redaktoru AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik İsa Həbibbəylidir. Kitab-topluda Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və başqa ölkələrin nümayəndələrinin Çingiz Aytmatovla bağlı yazılmış məqalələri yer almışdır.

Leyla Gərayzadənin “Seysmik ərazi” və “Rusdilli türk yazıçıların ideya axtarışları” kitablarında və elmi məqalələrində Çingiz Aytmatov yaradıcılığının müəyyən istiqamətləri tədqiqata cəlb edilmişdir. Müəllifin Bışkekədə çap olunan “Çingiz Aytmatov dünyası” kitabını aytmatovşünaslığa Azərbaycan elminin verdiyi qiymətli töhfələrdən biri hesab etmək olar. Azərbaycanda Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı dilşünaslıq baxımından da öyrənilmişdir. Ülviyyə Hüseynova Bakı Dövlət Universitetində “Çingiz Aytmatovun rusdilli əsərlərində türklizmlər” adlı dilçilik yönü filologiya üzrə fəlsəfə doktorluğu işi yazmışdır. Tədqiqatçının 2008-ci ildə işıq üzü görmüş eyni adlı kitabı və yazıçının 80 illik yubileyinə həsr olunmuşdur. Çingiz Aytmatov və onun əsərləri qırğız filminin inkişafında mühüm rola malikdir. Yazıçının bu istiqamətdə fəaliyyəti də Azərbaycan elmi-nəzəri fikrinin diqqətindən qaçmamışdır.

Kinoşünas Tofiq İsmayilov özünün “Türk xalqlarının kino sənəti” adlı kitabında ayrı-ayrı türk xalqlarının kino sənətinin yaranması və onun ideya məziyyətlərindən bəhs etmişdir. Tədqiqatçı eyni zamanda qırğız kinosunun yaranması, Çingiz Aytmatovun əsərlərinin səhnə taleyi ilə bağlı mülahizələr irəli sürmüş, araşdırma aparmışdır. Göründüyü kimi, Çingiz Aytmatov və Azərbaycan mövzusunda dair kifayət qədər material mövcud olsa da, bu istiqamətdə sistemli və ətraflı tədqiqat aparılmamışdır. Mövcud araşdırmalarda ya Çingiz Aytmatovun yaradıcılığının ayrı-ayrı sahələri, yaxud hər hansı bir əsəri, görüş təəssüratları, kitablarına müqəddimələr öz əksini tapmışdır. Beləliklə, mövzu ilə bağlı adı çəkilən araşdırmaları, Çingiz Aytmatovun və Azərbaycan nəsrinin görkəmli nümayəndələrinin əsərlərini qarşılıqlı təhlilə cəlb etməklə dissertasiyada qarşıya qoyulan məqsəd sistemli təhlildən keçirilmiş və tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın obyektini Çingiz Aytmatov fenomeninin və onun yaradıcılığının epoxa xüsusiyyətlərinin, yazıçının yaradıcılığı kontekstində Azərbaycan və qırğız nəsrində mövzu və ideya paralellərinin, sənətkarın Azərbaycan ədəbləri ilə ikitərəfli münasibətlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini Çingiz Aytmatovun həyatı, ədəbi-bədii yaradıcılığı, epistolyar irsi, onun Azərbaycana olan münasibətini ifadə edən məqalələri, teleqram, müsahibə və çıxışları, Azərbaycanda yazıçı haqqında dərc olunmuş elmi-nəzəri materiallar təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Çingiz Aytmatov fenomeninə münasibət, yazıçının Azərbaycana dair, həm də sələfi və müasiri olduğu görkəmli mədəniyyət xadimlərimiz haqqında fikir və mülahizələrini öyrənmək və hər iki xalqın yaşadığı oxşar tarixi gerçəkliklərin bədii ədəbiyyatda bir-birinə bənzər ifadəsini araşdıraraq ümumiləşdirmələr aparmaqdan ibarətdir. Qarşıya qoyulmuş məqsəd aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsini müəyyən etmişdir:

- Çingiz Aytmatovun həyat və yaradıcılığının əsas mərhələlərinə ümumi baxış, yaradıcılığının epoxa xüsusiyyətlərinin və əsərlərinin yazılma səbəblərinin, istinad etdiyi həyat gerçəkliklərinin tədqiqi;

- Çingiz Aytmatovun ölkəmizin görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev, ölkə başçısı cənab prezident İlham Əliyevlə qarşılıqlı yüksək səviyyəli münasibətlərinin öyrənilməsi;

- Çingiz Aytmatovun müxtəlif zamanlarda Azərbaycana səfərləri, verdiyi müsahibələri, görkəmli Azərbaycan sənətkarları haqqında yazdığı məqalələrində Azərbaycan ədəbiyyatına münasibətinin araşdırılması;

- Çingiz Aytmatov və müasiri olduğu Azərbaycan yazıçılarının yaradıcılığında oxşar motivlərlə, tipoloji oxşarlıqlarla yanaşı fərqli xüsusiyyətlərin öyrənilməsi;

- Çingiz Aytmatov və İsa Hüseynovun povestləri əsasında İkinci Dünya müharibəsi zamanı arxa cəbhədə kənd reallıqlarının təsvirinin araşdırılması;

- Çingiz Aytmatov və Yusif Səmədoğlu yaradıcılığının müqayisəli təhlili ilə 30-cu illər repressiyasının bədii ədəbiyyatda təzahürü məsələlərinin öyrənilməsi;

- Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Çingiz Aytmatov fenomeninə münasibət, görkəmli tədqiqatçılarımızın yazıçının həyat və yaradıcılığında bəhs edən tədqiqatlarının araşdırılması və elmi cəhətdən qiymətləndirilməsi;

- Çingiz Aytmatovun əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və ölkəmizdə nəşri problemlərinin araşdırılması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya müstəqillik ideyalarının işığında Çingiz Aytmatov yaradıcılığının Azərbaycanda sistemli tədqiqi və bir sıra orta q tarixi hadisələrin qırğız və Azərbaycan nəsrində öyrənilməsinə həsr olunmuş ilk sistemli tədqiqatdır. İşin elmi yeniliklərinə aid konkret olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

- Çingiz Aytmatov yaradıcılığının epoxa xüsusiyyətləri, əsərlərinin istinad olunduğu həyat həqiqətləri öyrənilmişdir;

- İlk dəfə olaraq repressiya gerçəkliklərinin Çingiz Aytmatovun “Çingiz xanın ağ buludu” və Yusif Səmədoğlunun “Qətl günü” romanları əsasında paralel şəkildə təhlilə cəlb edilmişdir;

- Çingiz Aytmatovun və İsa Hüseynovun povestləri əsasında İkinci Dünya müharibəsində arxa cəbhənin ağır sınaq qarşısındakı gerçəklikləri müqayisəli tədqiq edilmişdir;

- Çingiz Aytmatovun əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və nəşri məsələləri sistemli şəkildə araşdırılmışdır;

- Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Çingiz Aytmatov şəxsiyyəti və yaradıcılığına münasibət kompleks şəkildə öyrənilmişdir;

- İlk dəfə olaraq Çingiz Aytmatovun Azərbaycan yazıçılarına ünvanlanmış çoxsaylı məktubları toplanılmış və təhlilə cəlb olunmuşdur;

- Çingiz Aytmatovun “Üz-üzə” povesti Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş və tədqiqat prosesində əsərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Dissertasiya işində filologiya elmi sahəsindəki milli və ümumbəşəri dəyərlər, ədəbi-bədii materiallar sistemli şəkildə araşdırılmışdır. Tədqiqat zamanı tarixilik prinsipinə ardıcıl

riayət edilmişdir. Bu zaman tipoloji-müqayisəli təhlil metoduna üstünlük verilmiş, faktların təhlilində deduktiv və induktiv metodlardan da istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri-praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işində Çingiz Aytmatovun yaradıcılığının Azərbaycanda tədqiq tarixi, Azərbaycan və qırğız nəsrində ortaq ideyaların təzahür formaları müəyyənləşdirilmişdir. Tədqiqatda əldə edilən elmi nəticələr Türk xalqları ədəbiyyatı və Azərbaycan ədəbiyyatı fənlərinin tədrisində, tədris proqramları və metodik vəsaitlərin hazırlanması zamanı, həmçinin bu istiqamətdə aparılan araşdırmalarda istifadə edilə bilər.

İşin aprobeiasyası. Dissertasiya AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsində yerinə yetirilmiş, işin əsas müddəaları müxtəlif elmi məcmuələrdə və beynəlxalq konfransların materiallarında dərc olunmuş elmi məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

İşin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiq tarixi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt və predmeti, nəzəri-metdoloji əsası, elmi yeniliyi və təcrübi əhəmiyyəti öyrənilmişdir.

Dissertasiyanın birinci fəslı “**Çingiz Aytmatov fenomenı və yazıcının Azərbaycana münasibəti**” adlanır. Bu fəsil iki bölmədən ibarətdir. “**Sovet ədəbiyyatında dönüş dövrü: Çingiz Aytmatov epoxası**” adlanan birinci yarımfəsildə ilkin olaraq qırğız yazılı ədəbiyyatının yaranması və Çingiz Aytmatova qədər keçdiyi inkişaf yoluna nəzər salınır. Qırğız yazılı ədəbiyyatı ötən əsrin əvvəllərində yaranmışdır. Xüsusilə də, sovet quruculuğu bu işə təkən vermiş, ilk qırğız qəzet və jurnalları meydana gəlmişdir. Qırğız dilində yazılan ilk bədii əsər Moldo Kılıç Şamırkanulunun “Zilzala” adlı şeirlər kitabıdır. 1924-cü ildən qırğız dilində nəşr olunan “Ərkin too” (“Azad dağlar”) qəzetinin yaranması qırğız ədəbiyyatı tarixində hadisə hesab olunur. “Ərkin too” ilk qırğız qəzeti olmaqla yanaşı, yeni nəsil qırğız şair və yazıçıların meydana çıxmasında əhəmiyyətli rola malikdir. Aali Tokombayev, Toktoqul Satılqanov, Toqolok Moldo, Qasımalı Bayalınov, Tugelbay Sıdıqbayev, Toktoqul Satılqanov, Suyunbay Eraliyev, Sooronbay Cusuyev, Alıkul Osmanov, Sadiq Karaçev və digərləri mətbuat səhifələrində bədii

nümunələrini çap etdirmiş, qırğız yazılı ədəbiyyatının inkişafına töhfələr vermişlər.

Digər türk xalqlarına nisbətən gec yaranan qırğız yazılı ədəbiyyatı özünün ən kamil zirvəsinə məhz Çingiz Aytmatovla çatmışdır. Bir məsələ də var ki, köklü yazılı ədəbiyyat ənənəsinə malik olmasalar da, qırğızlar zəngin folklor yaradıcılığı ilə seçiliblər. Belə ki, qırğız eposu “Manas” həcminə görə dünyanın ən nəhəng folklor nümunəsidir. Məhz belə bir mədəniyyət abidəsi olan qırğız xalqının gələcəkdə Çingiz Aytmatov səviyyəsində qüdrətli bir yetişdirməsinin meydana çıxması təsadüf yox, zərurət idi. Odur ki, XX əsrin 20-ci illərinin sonunda Qırğızıstanın Şəkər kəndindən ədəbiyyat dünyasına günəş kimi parlayan Çingiz Torekul oğlu Aytmatov doğulmuş və parlaq şəfəq saçmışdır.

Ədəbiyyatın ümumbəşəri missiyasını yazıçı, xalqının keçmişindən gələn enerji və istedadı sayəsində dərinədən ifadə etməyi bacarmışdır. Bu baxımdan dünyanın nəhəng klassikləri ilə eyni cərgədə təmsil olunan Çingiz Aytmatovun yaradıcılığının tədqiqi hər zaman öz aktuallığını qoruyub saxlayır. YUNESCO-nun son illərə qədər apardığı statistikalara görə Çingiz Aytmatovun əsərləri dünyanın 170-dən çox dilində, 150-dən çox ölkəsində nəşr olunmuşdur. Bu amil yazıçının dünya ədəbiyyatında mövqeyini ifadə edən və ən nəhəng klassiklərlə eyni cərgəni paylaşdığını göstərən ciddi faktdır.

Çingiz Aytmatov yaradıcılığı ilə sovet ədəbiyyatında yeni epoxanın əsasını qoymuşdur. Ona qədər məlum ideoloji konsepsiyanın daxilində sərhədlənən və bir çox hallarda ümumdünya nəsrinin inkişaf stixiyası ilə uzlaşmayan qəlibi Çingiz Aytmatov “Üz-üzə”(1957), “Cəmilə”(1958) povestləri ilə sındıra bildi. Daha sonra qələmə aldığı povest və romanları nəinki sovet imperiyasının, dünya nəsrinin orijinal və kamil nümunələrinə çevrildi. Yarımfəsildə Çingiz Aytmatovun həyat yolu və yaradıcılığı kompleks şəkildə nəzərdən keçirilmişdir. Əsərlərində istinad etdiyi əsas həyat həqiqətləri və həmin gerçəkliklərin yazıçının nəsrində hansı formada inikas məsələləri aydınlaşdırılmışdır.

Birinci fəslin ikinci hissəsi **“Çingiz Aytmatov Azərbaycan və Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında”** adlanır. Çingiz Aytmatov istər sovet dövründə, istərsə də müstəqillik illərində Azərbaycana dəfələrlə səfərlər etmiş, sovet dövründə Moskvada və dünyanın müxtəlif ölkələrində azərbaycanlı qələm adamları ilə görüşmüş, məktublar göndərmiş, səlafi və müasiri olduğu yazıçı və şairlərimiz haqqında dəyəli məqalələr yazmış, çıxışlar etmişdir. Dövri mətbuatdan, kitablardan, arxivdən müxtəlif sənətkarlarımızın qovluqlarından əldə olunan materiallar əsasında yazıçının

Azərbaycana və ədəblərimizə olan münasibəti araşdırılmışdır.

Çar Rusiyasının ardınca ötən əsrin 20-ci illərində sovet imperiyasının qurulması və geniş türk coğrafiyasını tabeliyinə keçirməsi nəticəsində Azərbaycan və Qırğız xalqının taleyində bir-birinə bənzər hadisələr baş verdi. Hər iki xalq 30-cu illərin repressiyasını yaşadı, İkinci Dünya Müharibəsinin ağır sınaqlarından keçdi. Qarşılıqlı ədəbi əlaqələr sovet dövründə daha da inkişaf etdi. 30-40-cı illərin sərt ideoloji müstəvisi 50-ci illərdə nisbətən yumşalmağa başladı və bu hadisə türk xalqlarının həyatında da mühüm mərhələyə çevrildi. Şübhəsiz ki, Azərbaycan-Qırğız ədəbi əlaqələrinin inkişafında Çingiz Aytmatov fenomeni mühüm əhəmiyyətə malikdir. “50-ci illərdə qırğız aulundan dünyaya parlayan Çingiz Aytmatov eyni zamanda Azərbaycan-Qırğız ədəbi əlaqələrinin tarixində də yeni və parlaq mərhələnin banisi oldu. Onun yaradıcılığı sərhədləri aşaraq türk xalqlarının ortaq mədəniyyətinin bəşəri təqdimatında mühüm rol oynadı. Heç şübhəsizdir ki, bu uğurlu təqdimatı qırğızlar qədər azərbaycanlılar da böyük qürur hissi ilə qarşılamişlar”¹.

Çingiz Aytmatovun Azərbaycanla və azərbaycanlı ədəblərlə tanışlığı XX əsrin 50-ci illərində Moskvada Maksim Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda Ədəbiyyat dərsləri alarkən başlamışdır. Şahmar Əkbərzadə ilə müsahibəsində Çingiz Aytmatov ona dünya şöhrəti gətirmiş “Cəmilə” povestinin də ilk oxucusunun azərbaycanlı İsmayıl Cəfərpur olduğunu qeyd etmişdir. “...tanıdığım ilk azərbaycanlı o rəhmətlik idi. Moskvada ali Ədəbiyyat kurslarında bir yerdə idik. Qiyamət oğlan idi. Azərbaycanı hər üzünə mənə o tanıdıb. O vaxt zootexniklikdən ədəbiyyat aləminə yenidən qədəm qoymuşdum. “Cəmilə”ni də ilk dəfə ona oxumuşdum”².

Sonradan Azərbaycana səfərləri, Moskvada və İttifaqın ayrı-ayrı ölkələrində keçirilən mədəni tədbirlərdə görüşləri nəticəsində sənətkarın Azərbaycan mədəniyyət xadimləri arasında dostluq münasibətləri formalaşmışdır. Yazıçının Azərbaycanla və azərbaycanlı ziyalılarla münasibətlərin yaranması və möhkəmlənməsində görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin rolu əvəzsizdir. Çingiz Aytmatov hələ sovet dövründə Heydər Əliyevlə dəfələrlə görüşmüş və onun böyüklüyünün, dahliyinin fərqi olmuşdur. “Heydər Əliyev, həqiqətən də, tarixi, hətta əfsanəvi bir şəxsiyyətdir. Bu, sovet dövründə də belə idi, bugünkü MDB məkanında, xeyli çətinləşmiş müasir dünya şəraitində də belədir. Heydər Əliyev hər zaman xalqın xidmətində olmuşdur”³.

¹ Həbibbəyli İsa. Böyük ədəbiyyat heykəli. “Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 2013, 11 dekabr, № 273

² Aytmatov Çingiz. Mən Manas oğluyam. Tərtibçi Sədabə Sərvə. Bakı: Nurlan, 2009, s.14

³ Aytmatov Çingiz. Heydər Əliyev haqqında. “Ədəbiyyat” qəzeti, Bakı, 2011, 6 may

1967-ci ilin may ayında Moskvada görkəmli Azərbaycan ədibi Cəlil Məmmədquluzadənin 100 illik yubileyinə Qırğızıstandan Çingiz Aytmatov qatılmış və mərasimdə nitq söyləmişdir. Daha sonra yubiley çərçivəsində Bakıya gələn yazıçı ədib haqqında mətbuatda “Şərqi böyük sənətkarı”¹, “Müdrək söz ustası”² (“Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzeti), “Böyük ustad”³ (“Bakinski raboçi”) adlı məqalələrlə çıxış etmişdir.

Çingiz Aytmatovun görkəmli Azərbaycan yazıçısı, dramaturqu İmran Qasimovla çox yaxın münasibəti olmuşdur. Salman Mümtaz adına Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində yazıçının şəxsi qovluğunda saxlanılan məktublar və şəkillər bu əlaqənin dərinliyini bir daha sübut edir. Məktublaşmalardan aydın olur ki, Çingiz Aytmatov özünün yaradıcılığı ilə bağlı məsələləri, gələcək planlarını İmran Qasimova yazmış, onunla fikir mübadiləsində olmuş, bölüşmüşdür. Qarşılıqlı məktublaşmalarında Çingiz Aytmatov yaradıcılıq planlarından bəhs etmiş, dostunun əsərlərinin müsbət məziyyətlərindən söz açmışdır.

Çingiz Aytmatov müasir Azərbaycan ədəbiyyatında Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına xüsusi rəğbət bəsləmişdir. 1985-ci ildə Bəxtiyar Vahabzadənin 60 illik yubileyi çərçivəsində keçirilən tədbirlər zamanı Çingiz Aytmatovun Bakıya gəlməsi bu rəğbətin əyani göstəricisidir. “Yaradıbdır inam məni, mən inamın övladıyam”⁴ məqaləsində Bəxtiyar Vahabzadə, “Tale müasirim”⁵ adlı məqaləsində Azərbaycanın xalq yazıçısı, 60-cılar nəslinin nəinki Azərbaycanda, ümumilikdə postsovet məkanında ən parlaq və maraqlı imzalarından biri Anarın yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş öz fikirlərini ifadə etmişdir.

Çingiz Aytmatov ədəbiyyatla yanaşı Azərbaycanın musiqi, rəssamlıq, heykəltaraşlıq və digər sənət sahələrinə və onların görkəmli yaradıcıları ilə yaxın dostluq münasibət olmuşdur. Onun müsahibələrində musiqi sahəsində xüsusi sevgilə bəhs etdiyi azərbaycanlı bəstəkarlar arasında Üzeyir Hacıbəyli və Qara Qarayev özünəməxsus yer tutmuşdur.

Çingiz Aytmatov verdiyi müsahibələrində, yubiley tədbirlərində, Azərbaycana səfərlərində Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında fikirlərini bildirmişdir. Ortaq mif yaradıcılığı və şifahi xalq yaradıcılığından

¹ Aytmatov Çingiz. Şərqi Böyük sənətkarı. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, Bakı, 1967, 31 iyun

² Aytmatov Çingiz. Müdrək söz ustası. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, Bakı, 1967, 4 iyun

³ Aytmatov Çingiz. Böyük Ustad. “Bakinskiy raboçi”, Bakı, 1967, 4 iyun

⁴ Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri. On iki cildə, XII cild. Bakı: Elm, 2009, s. 707-712

⁵ Aytmatov Çingiz. Tale müasirim. “525-ci qəzet”, Bakı, 2005, 9 sentyabr

başlayaraq Nizami, Nəsimi, Füzuli, Cəlil Məmmədquluzadə, Səməd Vurğun və müasirləri Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə, İmran Qasimov, Anar, Şahmar Əkbərzadə, Hüseynbala Mirələmov haqqında qiymətli fikirlər bildirmiş, haqqında müsahibələr vermiş, məqalələr yazmışdır.

Dissertasiyanın **“Qırğız və Azərbaycan nəsrində mövzu və ideya paralelləri (Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı kontekstində)”** adlanan ikinci fəslə iki bölmədən ibarətdir. **“Qırğız və Azərbaycan nəsrində müharibə reallıqlarının inikası”** adlı birinci yarımfəsildə İkinci Dünya müharibəsi zamanında arxa cəbhədə baş verən hadisələrin Çingiz Aytmatov və görkəmli Azərbaycan nasiri İsa Hüseynovun povest yaradıcılığında inikası məsələləri araşdırılmışdır.

XX əsr Azərbaycan nəsrinin görkəmli nümayəndəsi İsa Hüseynovun İkinci Dünya müharibəsi illərindən bəhs edən “Tütək səsi” və “Saz” povestləri ilə Çingiz Aytmatovun eyni mövzuda yazdığı “Üz-üzə”, “Cəmilə”, “Ana tarla” və “Erkən gələn durnalar” əsərlər arasında ortaq cəhətlər mövcuddur. Bu cəhətləri meydana çıxaran ciddi səbəblər vardır. Birincisi, hər iki sənətkar eyni quruluşda - SSRİ-nin tərkibində yaşamış və yazıb-yaratmışdır. Həm qırğız, həm Azərbaycan xalqı repressiya ilə cəzalandırılmış, daha sonra müharibənin ağır sınağı ilə üz-üzə qalmışdır. İkincisi, onlar eyni ildə (1928-ci il) doğulmuş və müharibəni eyni yaşda (13-14 yaş) qarşılamışdılar. Müharibə dəhşətinin, onu ağrı-acısının, heç vaxt sağalmayacaq yaraları vardır. Bunu hər iki yazıçı dərk edirdi. Bu amillərin onların yaradıcılıqlarında necə əks olunması təbii ki, müharibəni hansı yaşda qarşılamaları ilə birbaşa bağlıdır. Üçüncüsü, coğrafi baxımdan çox uzaq olsa da, hər iki müəllifin əsərlərində təsvir olunan kəndin bir-biri ilə oxşar tərəfləri həddindən artıq çoxdur. Bu kəndlər hər şeydən öncə ağır sınaq qarşısındadır. Burada durmadan çalışan, işləyən, aclığa, yoxsulluğa dözən, qələbəyə sonsuz ümidlə inanan insanlar, hər gün “qara kağız”la qadınları ərլərindən, uşaqları atalarından, bacıları qardaşlarından ayıran, yarıac kənd camaatı yaşayır. Dördüncüsü, hər iki yazıçı etnik kökəncə türkdür və bu amil onların yaradıcılığına ciddi təsir edən faktır. Beşincisi, hər iki yazıçının mövzu ilə bağlı yazdığı əsərlərdə avtobioqrafizm olduqca güclüdür.

Bir-birindən min kilometrərlə uzaq məsafədə yerləşən Azərbaycan və Qırğız kəndlərinin müharibə sınağı qarşısındakı tale bənzərliyi və qəhrəmanlarına yanaşmada ən ali insani dəyərlərlə yanaşması iki böyük yazıçının yaradıcılığında oxşar məqamların yaranmasına səbəb olmuşdur. Hər iki yazıçının əsərlərində avtobioqrafizm güclüdür və baş verən hadisələr şəxsi müşahidələrinin nəticəsidir.

“Qırğız və Azərbaycan nəsrində repressiya mövzusunun bədii-estetik səciyyəsi” adlanan ikinci yarımfəsildə 30-cu illərin məlum qanlı hadisələrinin Çingiz Aytmatov və Yusif Səmədoğlu yaradıcılığında inikası məsələləri öyrənilmişdir. Repressiya bütün mahiyyəti ilə ilk növbədə yerli xalqların milli özünəməxsusluğunu məhv edərək sovetizmin (bolşevizmin) dayaqlarını möhkəmləndirmək və Çingiz Aytmatovun vurğuladığı kimi manqurt nəsil formalaşdırmaq məqsədilə bilərəkdən törədilmişdi. Qırğız və Azərbaycan nəsrində eyni motivli əsərlərin yaranmasının obyektiv səbəbləri vardır. Təbii ki, imperiyanın yürütdüyü siyasətin xalqlarda oxşar təsiri, eyni zamanda buna adekvat münasibətdə etnik cəhətdən eynilik bu və ya digər dərəcədə bir-birinə yaxın əsərlərin yaranmasını şərtləndirmişdir. Necə ki, İkinci Dünya müharibəsi ilə bağlı Çingiz Aytmatovla İsa Hüseynovun povestləri ideya və məzmun baxımından səsleşir, eləcə də repressiya ilə bağlı yazıçı ilə Yusif Səmədoğlunun mövzuya həsr olunmuş əsərləri arasında paralellər az deyil.

Çingiz Aytmatov özünün “Gün var əsrə bərabər” (1980) romanı ilə bütün dünyanı silkələməyi bacardı. Əsər bir insanın faciəsindən başlamış bəşəri səviyyədə aparılan manqurtlaşmadan, imperialist maraqlardan bəhs etməklə bərabər, Abutalıb Kutubbayevin həyat faciəsi əsasında Stalin rejiminin törətdiyi repressiyadan, cinayətdən bəhs edirdi. Yazıçı romanda Abutalıbın taleyinə sona qədər aydınlıq gətirmədi və onun taleyi müəmmalı qaldı. Beləliklə, “Çingiz xanın ağ buludu” povestində Aytmatov yenidən həmin mövzuya qayıdaraq onu uşaqlıqdan narahat edən mövzunu, tarixi faciəni tam şəkildə təsvir etmişdir. 1987-ci ildə “Azərbaycan” jurnalında görkəmli yazıçı Yusif Səmədoğlunun “Qətl günü” romanı çap olunmuş və Çingiz Aytmatov toxunduğu repressiya mövzusunun müəllif Azərbaycan gerçəkliyinə uyğun şəkildə təsvir etmişdir. Təbii ki, hər iki yazıçının mövzuya müraciət etməsi və faciənin yüksək dəqiqliklə əks olunması onların şəxsi avtobiografiyaları ilə birbaşa bağlıdır. Necə ki, “Gün var əsrə bərabər” romanı və “Çingiz xanın ağ buludu” povestinin qəhrəmanı Abutalıb Kutubbayevin taleyi ilə yazıçının atası Torequlun, əmisi Rəsulbəyin acınacaqlı sonluğu bu və ya digər dərəcədə oxşardırsa, “Qətl günü” romanının qəhrəmanı Sədi əfəndinin taleyi də yazıçının atası, görkəmli Azərbaycan şairi Səməd Vurğunun həyat hekayəsi arasında bənzərliklər çoxdur. Uşaqlıqdan süzülüb gələn xatirələr, iti müşahidələr və ən əsası yüksək yaradıcılıq istedadı bu əsərlərin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Həm “Qətl günü”, həm də “Çingiz xanın ağ buludu” əsərində nisbi götürəndə müstəqil mahiyyət kəsb edən və bir-biri ilə varislik əlaqəsi daşıyan tarixi dövrlər əks olunmuşdur.

“Qətl günü”ndə hadisələr Sədi Əfəndinin eyniadlı romanındakı Adsız hökmdardan bəhs olunan qeyri-müəyyən tarixi dövr, Sədi Əfəndinin öz taleyinin əks olunduğu 30-cu illər və yazıçının öz dövrü, yəni 70-80-ci illərdə baş verir. “Çingiz xanın ağ buludu” povesti isə iki hissədən ibarətdir. Tarixi qismdə dünyanın ən nəhəng imperiyalarından birini qurmuş, bəşər tarixinin ən böyük hərbi strateqlərindən biri sayılan Çingiz xandan bəhs olunur. Abutalıb Kutubbayevin topladığı “Sarıözək edamı” adlı əfsanəsində Tanrının Çingiz xana qələbə rəmzi kimi ağ bulud bəxş etməsi və ona sadıq olacağı müddətə qədər buludunu onun başının üzərində olacağı şaman tərəfindən müjdələnir. Çingiz xanın Tanrıya qarşı çıxması, təbiətin qanunu pozmasının nəticəsində bulud onu tərk edir və onun məğlubiyyətinin başlanğıcı olur. İkinci hissədə isə 30-cu illərin məlum qanlı hadisələri təsvir olunmuşdur. Ayrı-ayrı götürdükdə hər iki əsərin hissələri müstəqil süjet, kompozisiya və personajlara malikdir. Amma bu hissələri ümumi məqsəd birləşdirir ki, onun elementləri bütün tarixi dövrlərə səpələnmişdir.

Hər iki yazıçının əsərində əsas qəhrəmanın özünün yazdığı və ya topladığı əsəri vardır. Çingiz Aytmatovun əsərində Abutalıb Kutubbayevin Çingiz xandan bəhs edən “Sarıözək edamı” əfsanəsi, Yusif Səmədoğluda romanında isə Sədi Əfəndinin yazdığı və Adsız hökmdardan bəhs etdiyi “Qətl günü” romanı vardır. Həm Sədi Əfəndiyə, həm də Abutalıba qarşı irəli sürülən ittihamlarda onların əsərləri başlıca fakt, dəlil kimi istifadə olunur. Hər iki yazıçının öz şəxsi avtobioqrafiyasından doğan və müşahidələrinin nəticəsi kimi meydana çıxan qəhrəmanları dövrün dəhşətinin real mənzərəsini canlandırmağa imkan verir. Şərdən şərin, xeyirdən isə xeyrin doğulması və bu varisliyin zaman və məkandan asılı olmayaraq davam etməsi, bu qüvvələr arasındakı amansız mübarizə hər iki yazıçını düşündürmüşdür. Hər iki yazıçı şərin zülmü nə qədər dözülməz olsa belə sonunda Tanrının ədalətinin qələbə çalacağına sonsuz inamını ifadə etmişdir. Yusif Səmədoğlunun “Qətl günü” əsərində şərin təmsilçisi Hökmdarın “qırmızı” xətti xalqın sevimli şairini edam etdirməsi ilə başlayır və Baba Kahanın dondurucu küləyi hər şeyi buza döndərir. Bu zaman şairin kəsilmiş başı gözü açıq şəkildə olanları müşahidə edir. Xalqın sevimlisi Şairin kəlləsi saraydakı digər iki şair tərəfindən öz satqınlıqlarının əvəzində verilən ənam olaraq istənilərkən münəccim bunun fəlakətlə nəticələnəcəyi ilə bağlı xəbərdarlıq etmişdi. Bir şairin digərinin başını ənam kimi istəməsi dövrün qəddar hökmdarını belə dəhşətə gətirir: “Belə məmləkətin bir qalasını yox, cəmi qalalarını almaq olar. Belə məmləkəti yerlə yeksan etmək olar... Mən çox məmləkətlər görmüşəm,

amma şairi şairinin başını istədiyi məmləkəti görməmişdim...”¹.

Çingiz xan öz dünya hökmrənliyi naminə inandığı göyə, uğur rəmzi kimi ona bəxş olunan ağ buluda xəyanət edir, təbiətin başlıca qanununa qarşı çıxır. Onun dünyaya uşaq gətirməsini yasaqlaması, bu qanunu pozan Doğulanq və Ərdənənin edam etdirməsi Tanrının qəzəbinə tuş gəlir və ağ buludun onu tərək etməsi məğlubiyətinə və nəticədə faciəsinə səbəb olur. “Döyüşlərdə çalınacaq zəfər naminə Çingiz xan həyatın özünün və Tanrının üzünə ağ olaraq təbiətin qanuna belə dönüklük elədi. Ona qalmış olsaydı, hətta Tanrını da özünə tabe eləyərdi, axı qadının uşağa qalması Tanrıdan xəbər gözləməsi idi”² Görücü tərəfindən işarələndirilən və Çingiz xanın özünün də heyrətə gətirən Ağ bulud Tanrının nişanəsi kimi çıxış edir. Çingiz Aytmatov yaradıcılığına xas olan mifologiyaya, xalqın tarixi keçimşindən süzülüb gələn mətnlərə müraciət Ağ buludun timsalında əsərdə uğurla istifadə olunmuşdur. Eyni zamanda “Qətl günü” romanında Baba Kaha xalqın keçmiş inancını ifadə edən, mifoloji simvol kimi çıxış edir. Həm ağ bulud, həm Baba Kaha Tanrının nişanəsi kimi nizamlayıcı, eyni zamanda cəzalandırıcı funksiyaları yerinə yetirirlər. Hər nə qədər şər mövcuddursa, Tanrının nizamının, xeyirin sonda qələbəsi labüddür. Hər iki yazıçının gəldiyi qənaət də məhz budur. Beləliklə, ötən əsrin 30-cu illərində kommunist rejiminin törətdiyi cinayəti məhz bu cinayətin qurbanlarının övladları ədəbiyyata gətirdi. “Çingiz xanın ağ buludu”, “Qətl günü” özündə ümumiləşdirici mahiyyət kəsb edərək Azərbaycan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Türkmənistan və digər məmləkətlərdə günahsız yerə öldürülən milyonlarla insana qoyulan ədəbi abidə idi. Həm Çingiz Aytmatov, həm də Yusif Səmədoğlu tarixi missiyanı uğurla icra etmişdir.

Dissertasiyanın sonuncu fəslə **“Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında”** adlanır. **“Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Çingiz Aytmatov yaradıcılığının tədqiqinin prinsip və istiqamətləri”** adlı birinci bölmədə Azərbaycanda yazıçı ilə bağlı aparılan tədqiqatlara nəzər salınmışdır.

XX əsrin ikinci yarısında Çingiz Aytmatov yaradıcılığı ilə dünya ədəbiyyatında özünəməxsus zirvə ucaltmışdır. Qüdrətli yazıçı dünyanın dörd bir yanında, müxtəlif dillərə tərcümə olunmuş, haqqında monoqrafiyalar, məqalələr yazılmışdır. Yaradıcılığa başladığı ilk illərdən etibarən Çingiz Aytmatovun əsərlərinə Azərbaycan elmi-bədii fikrində

¹ Səmədoğlu Yusif. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, s. 62

² Aytmatov Çingiz. Seçilmiş əsərləri. İki cildə II cild. Bakı: Öndər, 2004, s. 313

xüsusi münasibət olmuşdur. Azərbaycanla eyni kök, tarix və mədəniyyətə malik qırğız xalqının, Manas elinin qüdrətli sənətkarı haqqında Azərbaycan ziyalıları böyük fəxarət hissi ilə bəhs etmişlər. Çingiz Aytmatovu düşündürən milli ideallar, böyük qaygılar, hər iki xalqın başına gətirilmiş ağır-acılar eyni zamanda Azərbaycan ziyalısını da düşündürmüş və bu baxımdan hər iki xalqın taleyində ortaq məqamlar mövcuddur Azərbaycan xalqının görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev sovetlər birliyi vaxtında Çingiz Aytmatovun yaradıcılığına yüksək diqqət və qayğı ilə yanaşmışdır. Sovet dövründə Çingiz Aytmatov dəfələrlə Heydər Əliyevlə görüşmüşdür. Heydər Əliyevin layiqli davamçısı, cənab İlham Əliyev Çingiz Aytmatova yüksək ehtiramla yanaşmışdır. 2008-ci ildə yazıçının 80 illik yubileyinin Bakıda təntənəli surətdə qeyd olunması, ölkə başçısı İlham Əliyevin “Dostluq” ordeninin ilk sayının Çingiz Aytmatova təqdim etməsi Çingiz Aytmatovun xatirəsində əbədi olaraq həkk olunmuşdur.

Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı həm sovet dövründə, həm də müstəqillik illərində orta və ali məktəblərdə geniş tədris olunmuşdur. Pənah Xəlilov “SSRİ xalqları ədəbiyyatı” dərslində, Elman Quliyevin qələmə aldığı və bir neçə dəfə təkmilləşdirərək çap etdirdiyi “Türk xalqları ədəbiyyatı” dərslində Çingiz Aytmatovun həyat və yaradıcılığına geniş yer verilmişdir. Çingiz Aytmatov yaradıcılığının Azərbaycanda tədqiqi və təbliğində görkəmli ədəbiyyatşünas Vilayət Rüstəməzadə önəmli rol oynamışdır. Çingiz Aytmatov müsahibələrinin birində Vilayət Rüstəməzadənin onun yaradıcılığının tərcüməsi və təbliğində mühüm fəaliyyətindən bəhs etmiş və bu fəaliyyətin Azərbaycan-Qırğız ədəbi əlaqələrinin inkişafında mühüm körpü olduğunu vurğulamışdır.

Akademik İsa Həbibbəylinin Çingiz Aytmatovun 85 illiyi ərəfəsində “Azərbaycan” qəzetində çap olunan “Böyük ədəbiyyat heykəli”, özünün elmi redaktoru olduğu “Çingiz Aytmatov. Türk ruhunun qələbəsi” kitabındakı “Ədəbiyyatda milliliklə bəşəriliyin vəhdətinin Çingiz Aytmatov modeli” və Çingiz Aytmatovun “Üz-üzə” povestinə yazdığı “İnsan mənəviyyatının böyük ədəbiyyatı” adlı məqalələri qüdrətli yazıçının yaradıcılıq yolunun tədqiqi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanın xalq yazıçısı Anar onu “tale müasirim” adlandırdığı Çingiz Aytmatovla olan münasibətləri, görüşləri, qarşılıqlı dostluq münasibətləri, yazılan məktublar, məqalələr nümunəyə çevrilmişdir. Çingiz Aytmatov qırğız çölündən aldığı enerjini, qazandığı müşahidələrini ümumbəşəri miqyasda təqdim etdi və dünya sevə-sevə bunu qəbul etdi.

Anar bu qəbulun əsasında duran bəşəri ideallardan bəhs edərək yazır: “Həyat və Ölüm, Xeyir və Şər, Şərəf və Şərəfsizlik, Məhəbbət və Nifrət məsələləri əbədidir. Bu məsələlərə insanlar hansı dövrdə, hansı ölkədə, hansı ictimai quruluşda yaşamaqlarından asılı olmayaraq üz-üzə gəlir. Məhz bunu dərk və ifadə edə bildiyinə görə, bu ümumbəşəri problemləri qırğız həyatı və qırğız tarixinin gerçəklikləriylə əlaqələndirdiyinə görə Çingiz Aytmatov, əlbəttə, ilk növbədə böyük istedadı sayəsində dünya yazıçısı ola bildi. Əsərləri dünyanın bütün qitələrində neçə-neçə dilə çevrilən, nəşr olunan, oxunan və sevilən bir yazıçı”¹.

Anar nəsrin varisliyindən bəhs edərkən Cəlil Məmmədquluzadə ilə Çingiz Aytmatov, İsa Hüseynov mərhələləri arasında körpü qurur. Onların yaradıcılığının, ədəbi varisliyini sonrakı nəsillər üçün zəngin əsasa çevrildiyini yazır. Anar sələflərindən bəhs edərkən 60-cılar nəslinin baş müəlliminin Cəlil Məmmədquluzadə və daha sonrakı mərhələdə Çingiz Aytmatov və İsa Hüseynov olduğunu vurğulamışdır. Bu məqam böyük ədəbiyyat yolunda iki qüdrətli sənətkarı birləşdirir və özündən sonrakı nəsillərin cəsarətli yaradıcılığı üçün zəmin hazırlayır.

Çingiz Aytmatovun Azərbaycanda sistemli tədqiqatçılarından biri professor Leyla Gərayzadə olmuşdur. Müəllifin “Rusdilli yazıçıların yaradıcılığında etno-epik yaddaş problemi” adlı elmlər doktorluğu dissertasiyasının böyük bir qismi Çingiz Aytmatovun yaradıcılığının təhlilinə həsr olunmuşdur. “Seysmik ərazi” və “Rusdilli türk yazıçıların ideya axtarışları” adlı kitabları, “Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında din mövzusu və dini simvolika”, “İnsan və təbiət – Çingiz Aytmatovun yaradıcılığının əsas leymotivi”, “Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında ekoloji problemlər”, “Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında xeyir və şər problemi”, “Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında mənəviyyat problemi”, “Çingiz Aytmatovun yaradıcılıq manerası”, “Murad Adcı, Oljas Süleymenov və Çingiz Aytmatov yaradıcılığında dini simvolika, ritual və ayinlər”, “Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında insan və onu əhatə edən dünya”, “Çingiz Aytmatov və Azərbaycan” adlı məqalələrində yazıçının yaradıcılığının bir sıra tərəfləri ətraflı şəkildə tədqiq olunmuşdur. Leyla Gərayzadənin “Çingiz Aytmatovun dünyası” adlı kitabı 2013-cü ildə Qırğızstanın paytaxtı Bişkekdə nəşr olunmuşdur.

Çingiz Aytmatov yaradıcılığının kökündə dünya mifoloji sisteminin tərkibində özünəməxsus yer tutan türk mifologiyası və zəngin şifahi xalq

¹ Aytmatov Çingiz. Türk ruhunun qələbəsi. Tərtibçi Elnarə Akimova. Bakı: Nağıl evi, 2013, s. 15

yaratıcılığı durur. Yazıcının qələmə aldığı hekayə, povest və romanlarını mifoloji aspektdən ən uğurlu tədqiqatçılarından biri Arif Məmmədov olmuşdur. “Çingiz Aytmatov nəsrində kosmos və xaos”, “Çingiz Aytmatov nəsrində mifoloji motiv model kimi” məqalələrində, “Türk xalqları ədəbiyyatı və türk mifologiyası” adlı metodik vəsaitində o, yazıcının yaratıcılığında ilk qaynaqların, mif mətnlərinin, “Manas”dan və digər folklor nümunələrinin bədii mətnə əksi məsələlərini araşdırmışdır.

Ülviyyə Hüseynovanın “Çingiz Aytmatovun rusdilli əsərlərində türkişlər” adlı tədqiqatı dilçilik baxımdan, kinoşünas alim Tofiq İsmayılovun “Türk xalqlarının kino sənəti” araşdırması isə kinoşünaslıq baxımından Çingiz Aytmatovun irsinə işıq salır. Tofiq İsmayılov Çingiz Aytmatovun fəaliyyətini qırğız kinosunun yeni mərhələsi, mənəvi-əxlaqi axtaşlar dövrü kimi xarakterizə edir. “Bu, mənəvi-əxlaqi axtaşlar mərhələsi idi.

Çingiz Aytmatov özünün yarım əsrdən bir az da çox davam edən yaratıcılıq yolu ilə bütün dünyanı, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığını da yaxşı mənada təsirdə saxlamağı bacardı. Onun hər əsəri Azərbaycanda böyük bir hadisə kimi qarşılandı. Onun yaratıcılığı min illərlə tarixə malik olan türk təfəkkürünün ümumdünya səviyyəsində təqdimatı idi. Bu təqdimatın hər addımını ədəbiyyatşünaslığımız diqqətlə izləyirdi.

“Azərbaycanda Çingiz Aytmatovun əsərlərinin tərcüməsi və nəşri problemləri” adlı son bölmədə yazıcının əsərlərinin dilimizə tərcümə və nəşr məsələlərinə toxunulmuşdur.

Onun yaratıcılığının kökündə duran həqiqətlər təkcə qırğız xalqının deyil, o kökdən qidalanan geniş coğrafiyada yaşayan bütün xalqların həyatını özündə əks etdirmişdir. Bu baxımdan, Çingiz Aytmatov hər bir qırğız qədər, azərbaycanlı üçün də doğmadır. Bu gerçəklik Çingiz Aytmatovun yazıçı kimi parlamasına başladığı ilk illərdən etibarən Azərbaycan ədəbi fikrində ən yüksək səviyyədə ifadə olunmuşdur. Ötən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq Çingiz Aytmatovun əsərləri aparıcı dünya dilləri ilə yanaşı Azərbaycan dilinə də tərcümə olunmuş, görkəmli şair və yazıçılarımız onun kitablarına ön söz yazmış, qəzet və jurnallarda əsərləri ilə bağlı məqalələr yayımlanmışdır. 1961-ci ildə “Cəmilə” povestinin tərcüməsi ilə başlayan Çingiz Aytmatovun əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və nəşri marafonu bu gün müstəqillik işığında ölkəmizdə uğurla davam etdirilməkdədir.

Ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin müvafiq latın dilində kütləvi

nəşrlərlə bağlı müvafiq Sərəncamından sonra yazıçının əsərləri dəfələrlə ölkəmizdə nəşr olunmuşdur. Ayrı-ayrı özəl nəşriyyatlar tərəfindən yazıçının əsərləri dəfələrlə nəşr edilməsi və geniş yayımı yazıçıya ölkəmizdə olan böyük marağı, tələbin göstəricisidir. Çingiz Aytmatovun əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi sahəsində böyük işlər görülməsi faktıdır. Buna baxmayaraq, tərcümə olunmamış əsərləri hələ də qalmaqdadır. Son illərdə nəşr olunan əsərlər daha çox təkrar, əvvəl nəşr olunmuş əsərlərin toplusu xarakterli olmuşdur. Tədqiqatçı Nərgiz Cabbarlının yazıçının “Kassandra damğası” əsərini tərcüməsini uğurla həyata keçirməsi son dövrün uğurlu addımlarından biri sayılmağa layiqdir. Çingiz Aytmatovun bədii yaradıcılığından bir sıra nümunələr var ki, onlar hələ də dilimizə tərcümə olunmayıb. Halbuki, ideya və məzmun məziyyətləri baxımından onların tərcüməsinə və Azərbaycan oxucusuna çatdırılmasına böyük ehtiyac vardır. Belə əsərlərdən biri, Çingiz Aytmatovun yaradıcılığının manifesti hesab olunan son romanı “Dağlar çökəndə” və ya “Əbədi gəlin” romanıdır. “Əbədi gəlin” yazıçının yaradıcılığının məntiqi yekunu, dünya ədəbiyyatının bənzərsiz roman nümunələrindən biridir. Onun tərcüməsinə böyük ehtiyac vardır. Çingiz Aytmatovun dramaturgiyası da öz fərqliliyi və özünəməxsusluğu ilə seçilir. Romanlarında daha alt qatda gizlənən mətləblər yazıçının pyeslərində obrazların dili ilə birbaşa, açıq şəkildə ifadə olunmuşdur. Əxlaqi-didaktik mətləblərin əksi baxımından yazıçının böyük əhəmiyyət daşıyan “Fuji Yama” (1975-ci ildə Kaltay Məhəmmədcanovla birlikdə qələmə almışdır) və “Sokratı anma gecəsi” (Qazax şairi Muxtar Şaxanovla birlikdə qələmə almışdır) dünya mifologiyasının türk təfəkkürü ilə uğurlu sintezidir. “Sokratı anma gecəsi” pyesi dilimizə tərcümə olunaraq Akademik Milli Dram teatrında səhnəyə qoyulmuşdur. Buna baxmayaraq, nə “Sokratı anma gecəsi”, nə də “Fuji Yama” pyesi kitab halında çap olunmamışdır. Çingiz Aytmatovun tam külliyyatının ölkəmizdə nəşri də böyük bir hadisə ola bilər. Nəzərə alsaq ki, bir neçə il sonra yazıçının 90 illiyi qeyd olunacaq, bu iş, onun yubileyinə ən böyük töhfə olardı. Sovet dövründə Cəmil Əlibəyov, Qılman Musayev, İshaq İbrahimov, Xeyrulla Əliyev, Vilayət Rüstəmzadə, Vaqif Əlixanov tərəfindən başlanan yol müstəqillik dövründə Məti Osmanoglu, İbrahim İlyaslı, Nərgiz Cabbarlı, Mehman Həsənov tərəfindən davam etdirilmişdir. Müxtəlif zamanlarda dövrü mətbuatda akademik İsa Həbibbəyli, böyük Azərbaycan yazıçısı Bəxtiyar Vahabzadə, xalq yazçısı Anar, xalq yazıçısı Elçin, AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərov, xalq şairi Sabir Rüstəmcanlı və digər görkəmli Azərbaycan ziyalıları Çingiz Aytmatovun əsərlərinin Azərbaycan

dilinə tərcüməsi və ölkəmizdə nəşri ilə bağlı fikirlər söyləmiş, elmi məqalələr yazmışlar.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində tədqiqatın fəsillərində əldə edilmiş elmi-nəzəri müddəalar ümumiləşdirilmişdir.

Çingiz Aytmatovun əsərləri qədimdən gələn ümumtürk təfəkkürünün inikası, sovet dövründə ortaq yaşadığımız taleyin əksi, dünyanın gələcəyi ilə bağlı bəşəri narahatlıqlarını ehtiva edən zəngin xəzinədir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Çingiz Aytmatov fenomeninə münasibət sovet dövründə yaranmış, müstəqillik illərində daha da güclənmiş, Aytmatovşünaslıq dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da inkişaf etmişdir. Yazıcının özünün ölümündən sonra onun zəngin bədii irsi, yaradıcılığında milli və bəşəri ideyalar hər zaman insanları düşündürür. İdeoloji düşüncələr, nəzəri ideyalar yenilənməkdə davam etsə də, Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı hər zaman oxucu üçün öz aktuallığını saxlayır. Tədqiqatın nəticəsində yazıcının Azərbaycanla olan əlaqələri öyrənilmiş, Repressiya və İkinci Dünya müharibəsinə münasibətdə Çingiz Aytmatovla görkəmli Azərbaycan yazıçıları İsa Hüseynov və Yusif Səmədoğlunun yaradıcılığında oxşar motivlərin olması ortaya çıxmışdır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və müddəaları müəllifin aşağıdakı elmi əsərlərində əksini tapmışdır:

1. Qırğız və Azərbaycan ədəbiyyatında qızıl alma motivi / Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 91-ci ildönümünə həsr olunmuş Gənc Tədqiqatçıların II Beynəlxalq Elmi Konfransının materialları, Bakı, Qafqaz Universiteti, 18-19 aprel, 2014, s. 300
2. Çingiz Aytmatovun “Qiyamət” romanında mifoloji inam və obrazların taleyi // AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun əsərləri, “Ədəbiyyat məcmuəsi” jurnalı, XXV cild, s. 333-340
3. Azərbaycan və Kırgız Edebiyatında Kıyamət Motifi / V Beynəlxalq Türk dili və Ədəbiyyatı Konfransı (TÜDOK), İstanbul, 23-24 iyun, 2014, s. 713-718
4. Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev və böyük yazıçı Çingiz Aytmatov / Türk xalqlarının ədəbiyyat və musiqi sənətlərinin kökü və inkişafı Beynəlxalq elmi konfransının materialları, Kazan, 23-24 sentyabr, 2014, s.105-107

5. Cengiz Aytmatovun “Cengiz hana küsen bulut” eserinde tarih ve çağdaşlık / Türk Filologiyası: Müasir Yanaşmalar və Gənc Tədqiqatçıların elmi tədqiqatları, Sterlitamak, 24-25 oktyabr, 2014, s.131-133
6. Literackie Ujecie Tematu “Mankurtyzacji” w powiesci Czingiza Ajmatowa “Dzien dluzszy niz stulecie / Materialy III Konferencji Naukowej, poswieconej 540-leciu odnowienia stosunkow dyplomatycznych miedzy Azerbejdzanem a Polska, Warszawa, 12 grudnia 2014 roku, s. 127-130
7. Repressiya bədii ədəbiyyatda / “Soyqırımlar xalq yaddaşında” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, AMEA, 2 mart, 2015, s. 191-196
8. İkinci Dünya Müharibəsi bədii ədəbiyyatda (Ç.Aytmatovun “Üz-üzə”, M.Süleymanlının “Şanapipik” povestləri əsasında) / Gənc Tədqiqatçıların III Beynəlxalq Elmi Konfransının materialları, Bakı, Qafqaz Universiteti, 17-18 aprel, 2015, s. 763-765
9. Çingiz Aytmatovun “Üz-üzə” povestində müharibə dövrü qırğız kəndinin reallıqlarının təsviri // AMEA-nın Xəbərləri. Humanitar Elmlər seriyası. Bakı, Elm, 2015, № 1, s.168-172
10. Böyük ədəbiyyatın əbədi karvan yolunda: Cəlil Məmmədquluzadədən Çingiz Aytmatovadək / Beynəlxalq İpək yolu Konfransı, Naxçıvan, 16-17 oktyabr, 2015, s. 139-141
11. Çingiz Aytmatovun “Əbədi gəlin” romanında təbiət və cəmiyyətin vəhdəti / “Akademik Elm Həftəliyi-2015” Beynəlxalq Multidisiplinar Forum, Bakı, 2015, s.171
12. Çingiz Aytmatovun “Dağlar çökəndə” romanında obrazlararası münasibətlərin əksi / Beynəlxalq Türk Dünyası İctimai Elmlər Konfransı, Bakı, 28-30 oktyabr, 2015, s. 300-302
13. Çingiz Aytmatovun əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və nəşri problemləri / “Türk xalqları ədəbiyyatı: mənşəyi, inkişaf mərhələləri və problemləri” Beynəlxalq elmi konfransı, Bakı, 1-2 dekabr, 2015, s. 459-465
14. Çingiz Aytmatov və Yusif Səmədoğlu yaradıcılığında repressiya: reallıqdan bədii təxəyyülə // AMEA-nın Xəbərləri. Humanitar Elmlər seriyası, 2016, № 1, s.127-133
15. Azərbaycan ədəbləri Çingiz Aytmatov baxışında (Bəxtiyar Vahabzadə və Anar haqqında fikirləri) // AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. “Ədəbi əlaqələr” jurnalı, № 10, 2016, s. 220-225

16. Heydər Əliyev fenomeni Çingiz Aytmatov baxışında / Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 93 illiyinə həsr olunmuş Gənc Tədqiqatçıların IV Beynəlxalq Elmi Konfransının materialları. Bakı, 29-30 aprel, 2016, s. 1106-1107
17. Azərbaycan-Qırğızıstan ədəbi əlaqələri // Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabı, Bakı: Elm və təhsil, s. 1064-1069
18. Киргизское и Азербайджанское село в период второй мировой войны: от реальности к художественному вымыслу // Научный вiсник Міжнародного гуманiтарного унiверситету. Сер.: Фiлологiя. 2016 № 22, с. 66-68
19. Qırğız və Azərbaycan nəsrində xeyir və şər motivi (Çingiz Aytmatovun “Çingiz xanın ağ buludu” və Yusif Səmədoğlunun “Qətl günü” əsərləri əsasında) // AMEA-nın Xəbərləri. Humanitar Elmlər seriyası, 2016, № 2, səh. 127-131
20. Azərbaycan ali məktəb dərsləklərində Çingiz Aytmatov yaradıcılığının tədqiqi / XXI əsr dünya elmində inteqrasiya prosesləri beynəlxalq gənclər forumu. Azərbaycan, Gəncə, 10-14 oktyabr, 2016, s. 349-350

Чингиз Айтматов и азербайджанская литература

РЕЗЮМЕ

В диссертации в контексте творчества выдающегося киргизского писателя Чингиза Айтматова рассмотрены схожие типологические параллели в азербайджанской и киргизской прозе. На основании материалов периодической печати, архива, отдельных научных журналов и книг изучены отношение писателя к Азербайджану и азербайджанской литературе, общий характер исследований, связанных с творчеством писателя, в азербайджанском литературоведении, а также переводы его произведений на азербайджанский язык и их издание.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы. В разделе «Введение» изучаются актуальность, история изучения темы, цели и задачи, объект и предмет исследования, теоретико-методологическая основа, научная новизна и практическая ценность работы.

В первой главе под названием «Феномен Чингиза Айтматова и отношение писателя к Азербайджану» исследованы эпохальные особенности творчества Чингиза Айтматова, а также отношение писателя к Азербайджану и азербайджанской литературе.

Во второй главе, называемой «Тематические и идейные параллели в киргизской и азербайджанской прозе», в контексте творчества писателя рассмотрены вопросы отражения таких исторических процессов, как Вторая мировая война и репрессия в прозе Азербайджана и Киргизии. Совместно с произведениями Чингиза Айтматова, посвященными этим темам, анализируются военные повести Исы Гусейнова и роман Юсифа Самедова «Судный день».

Третья глава диссертации называется «Творчество Чингиза Айтматова в азербайджанском литературоведении». В этой главе изучены принципы и направления исследования творчества Чингиза Айтматова в азербайджанском литературоведении, а также уделено внимание переводам на азербайджанский язык произведений писателя и их изданию.

В «Заключении» исследования нашли свое отражение выводы по проблемам, поставленным в диссертации.

Chingiz Aytmatov and Azerbaijani literature

SUMMARY

This thesis deals with the analysis of the typological parallels between the Azerbaijani and Kyrgyz prose in the context of works of Chingiz Aytmatov, the well-known Kyrgyz writer, his attitude to Azerbaijan and the Azerbaijani literature based on materials from archives, media, separate scientific magazines and books, general characteristics of researches realized in connection of this writer in the Azerbaijani literary criticism and matters concerning the translation and publication of his works into Azerbaijani.

The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and the references. The Introduction studies the actuality of the theme, its history of research, goals and tasks, object and subject, its theoretical and methodological basis, scientific novelty and practical importance.

The first chapter (“The Phenomenon of Chingiz Aytmatov and his attitude to Azerbaijan”) explore epoch-making features of Chingiz Aytmatov’s works and the writer’s attitude to Azerbaijan and the Azerbaijani literature.

The second chapter of the thesis (“The Subject and ideological parallels in Kyrgyz and Azerbaijani literature”) studies the reflection of historical processes, such as the Second World War and repression in the Azerbaijani and Kyrgyz prose. The novels of Isa Huseynov dealing with the war problems and the novel “Day of Execution” by Yusif Samadoglu were analyzed in parallel with the works of Chingiz Aytmatov written on the same subject.

The third chapter is called “Works of Chingiz Aytmatov in Azerbaijani literary criticism”. This chapter revises the principles and directions of the research of Chingiz Aytmatov’s works in the Azerbaijani literary criticism and at the same time there were paid attention to the matters of translation and publication of the writer’s works into Azerbaijani.

The Conclusion reflects final results obtained on the raised problems throughout the chapters.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100 nüsxə

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ им. НИЗАМИ**

На правах рукописи

МЕХМАН АГАСАЛИМ оглу ГАСАНОВ

**ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ И АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ
ЛИТЕРАТУРА**

5717.01 - Литература тюркских народов

5716.01 –Азербайджанская литература

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени доктора
философии по филологии**

БАКУ - 2017